http://www.etnolog.org.ua

УДК 801.81:398(477.43/.44)(092)М.Коцюбинський

Оксана Шалак
(Київ)

ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО НА ПОДІЛЛІ: ДО ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ФІКСАЦІЇ

У статті розкрито особливості збирацької практики Михайла Коцюбинського. Фіксуючи український фольклор Поділля, письменник зосереджував увагу на піснях, прислів'ях і приказках, а також народних оповіданнях. Здійснюючи текстологічний аналіз рукописних та опублікованих фольклорних зразків, автор осмислює методи фіксації, до яких удавався М. Коцюбинський.

Ключові слова: *Михайло Коцюбинський, Поділля, паспорт, виконавець.*

В статье раскрыты особенности собирательской практики Михаила Коцюбинского. Фиксируя украинский фольклор Подолии, писатель сосредотачивал внимание на песнях, пословицах и поговорках, а также народных рассказах. Делая текстологический анализ рукописных и опубликованных фольклорных образцов, автор осмысляет методы фиксации, к которым прибегал М. Коцюбинский.

Ключевые слова: *Михаил Коцюбинский, Подолия, паспорт, исполнитель.*

The article discloses the peculiarities of folklore collecting practice of Mykhailo Kotsiubynskyi. While recording the Podillia Ukrainian folklore, he focused on the songs, proverbs and sayings, as well as on folk stories. So, the authoress interprets the methods of recording to which M. Kotsiubynskyi applied while she undertakes the textual analysis of handwritten and published folklore samples.

Keywords: *Mykhailo Kotsiubynskyi, Podillia, descriptor, performer.*

http://www.etnolog.org.ua

Михайло Коцюбинський (1864–1913) належить до тих письменників, чия творчість тісно пов'язана з фольклором. Саме на цьому аспекті наголошували дослідники його творчості Н. Букатевич [1], С. Козуб [6], М. Грицюта [3], Н. Бучко [2], Л. Козар [5]. Протягом життя М. Коцюбинський не тільки студіював опубліковані фольклорні збірники, черпаючи натхнення і знання про народ, а й сам записував зразки народної творчості. З дитинства, яке минуло в містечках і селах Поділля, М. Коцюбинський зберіг любов до народної пісні, легенди, оповідання: «З 1874 р. родина письменника проживала у м. Барі. Будинок Коцюбинських містився поблизу базару, і допитливий хлопчик Муся не раз забігав туди. Найбільше приваблювали його тут пісні лірника, які він записував в окремий зошит. Від лірника Купріяна Коцюбинський записав дуже популярну в народі пісню "Бондарівна", яку за порадою і допомогою матері навіть інсценізував» [3, с. 5].

З часів навчання у Шаргородському духовному училищі, де М. Коцюбинський навчався в 1876–1880 роках, залишилися спогади В. О. Ковердинського – одного з учителів майбутнього письменника: «<…> приходить до вчительської П[авло] С[евер'янович] Дложевський (вчит[ель] рос[ійської] мови) з чималим пакунком творів учнів IV класи, написаних, здається, на тему: "Як відбуваються різдвяні свята в моїй сім'ї". Вийнявши з пакунка роботу Михайлика, він почав читати її перед своїми колегами, й закінчив читання викликом: "Будемо мати свого літерата"» [ІР НБУВ, ф. Х, од. зб. 17485, арк. 20].

Першими відомими записами М. Коцюбинського [2, с. 75] прийнято вважати зафіксовані ним пісні та народну прозу у с. Лопатинцях Ямпільського повіту Подільської губернії, де молодий письменник у 1891–1892 роках [1] працював репетитором дітей Кіндрата Мельникова – бухгалтера місцевої сахарні. Про стиль фольклористичної роботи М. Коцюбинського в с. Лопатинцях дослідники зазначали: «Сам Коцюбинський, збираючи фольклорний матеріял, одвідував вечерниці, весілля, корчму, частував селян чаркою, аби тільки співали йому пісень» [1, с. 193].

Зразки, що їх зафіксував письменник у Лопатинцях, з'явилися друком у збірках, що їх упорядкував Б. Грінченко: «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях» (Чернігів, 1899, т. 3) та «Из уст народа» (Чернігів, 1901). Зокрема, в останньому під № 302 опубліковано народне оповідання «Звидкы узялась панщына», що містить паспорт російською мовою, у якому вказано рік запису (1890), ім'я оповідача, його вік (94-річний Василь Вихлій), а також звідки він родом (с. Стадниця Вінницьк. пов. Подільської губ.) [4, с. 301]. Лабораторію фіксації, едиційні принципи М. Коцюбинського та Б. Грінченка відображає рукописний запис цього оповідання. Порівнюючи рукопис із публікацією, легко помітити майже тотожність обох текстів, що виказує плідні засади, яких дотримувалися обидва фольклористи. Рукопис засвідчує прагнення М. Коцюбинського досить точно відтворювати всі особливості говірки та мови оповідача: «Дякуют**ъ** панов**ы**:

– Спасыби Вамъ, пане вельможный, що такъ уконтентувалы насъ до схочу, спа[с]ыби…Чого жъ вы видъ насъ хочете?

– Ой, **люде** добри, **хазяйи** чесни! Не багато зъ васъ хочу! Тяжко мени зъ велыкымъ господарствомъ. Я й наймаю **люд[ы]й** и гроши плачу, та все нема ладу. Не **вспиваю** хлиба зибраты: осыпаеться. Якъ бы диты ваши **спромоглы** мене – подарувалы **йиденъ** день на тыждень» [ІР НБУВ, ф. 170, од. зб. 634, арк. 1].

Рукопис містить діалектизми, зафіксовані досить достовірно: «дванайцять чоловика», «за третымъ разомъ», «йиденъ», «люде», «прошеные», «дитый», «мація».

Публікація зберігає майже всі особливості мови, відтворені у рукописному варіанті, однак з певними відмінностями. Приміром, у рукопису по-різному відтворено флексії у третій особі однини та множини дієслів (тверді і м'які кінцеві приголосні). В одному випадку: «дякують», в іншому: «говорять», «кажуть», що могло засвідчувати або варіативність вимови оповідача, або вплив на записувача літературної, нормативної мови [2]. Опублікований зразок у виданні «Из уст народа» містить лексеми тільки з твердими закінченнями – усі зазначені дієслова у друці мають твердий знак у закінченні. Є поодинокі різночитання лексем (втім, у рукопису відповідних правок рукою упорядника немає) – вони у цьому випадку не є

http://www.etnolog.org.ua

доказом редагування Б. Грінченка, а, найімовірніше, засвідчують складнощі друку сюжету, зафіксованого з фонетичною точністю: «люд**ы**й» (у рукопису) – «люд**е**й» (у друці – «Из уст народа»), «панов**ы**» (рукопис) – «панов**и**» («Из уст народа»).

Серед рукописних матеріалів Б. Грінченка, а саме прислів'їв та приказок, що їх записали різні збирачі в різних регіонах, є кілька карток, на яких зазначено, що паремії зафіксував М. Коцюбинський на Поділлі: «г. Балта, Под[ольской] губ. Зап. М. М. Коцюбин[ский]»; «с. Лопатынцы, Ямпольск[ий] уезд Подольск[ой] губ. Зап. М. М. Коцюбинскій» [АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-К 2/47, арк. 98–100]. Картки – це скопійовані й упорядковані за іменами збирачів прислів'я і приказки, за якими, на жаль, не можна визначити рівень точності під час копіювання через відсутність автографів «чорнових» записів. Проте, навіть копії відображають наукові засади фіксації та публікації і збирачів, і Б. Грінченка. Наприклад, паремії з Поділля, що їх записав М. Коцюбинський, – це фольклорні зразки, які відтворюють особливості говору: «Хочъ **люде** бидни, але слова чесни», «Докы мужыкъ не знавъ **хунту**, а жыдъ грунту – добре жылося»; «Хай и горщыкъ, абы въ пичъ не **сажалы**» [АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-К 2/47, арк. 98–100]. Картки також засвідчують різні рівні роботи над матеріалом. Так, олівцем Б. Грінченко в лівому нижньому куті вказав опубліковані раніше варіанти зафіксованих зразків, що значно розширювало поле обсервації, давало змогу порівняти варіанти, визначити ступінь їх поширеності.

До збірника «Из уст народа» ввійшли й інші паремії, що їх зафіксував М. Коцюбинський, – «изъ Винницы, Лопатинецъ и Балты Подольск. губ., Оробіевки Прилуцк. у. и Рени Бессарабск. г.» [4, с. 358]. Власне подільських прислів'їв і приказок – 10, поданих за номерами: 7, 20, 23, 50, 57, 78, 93, 103, 176, 233. Зазначених вище паремій із рукописних матеріалів Б. Грінченка серед опублікованих немає. Однак, як і рукописні, опубліковані зразки засвідчують прагнення записувача до точності у відтворенні діалектних особливостей почутого: «Якъ бы вси **люде** жылы, то бъ свитъ **затымилы**» [4, с. 371]. Власноруч зафіксовані, а також опубліковані в збірниках М. Номиса («Українські приказки, прислів'я і таке інше», 1864), М. Комарова («Нова збірка народніх малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок, замовлянь і шептань», 1890), М. Коцюбинський використовував прислів'я і приказки у своїх художніх творах: «Автор любить пересипати розмову своїх героїв прислів'ями; іноді він і в розповідній частині, надаючи їй народнього стилю, користується з прислів'їв, одночасно стаючи на ґрунт селянської філософії, селянського світогляду» [1, с. 202].

Упорядкований Б. Грінченком третій том «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях» (Чернігів, 1899) містить 11 пісень з Поділля у запису М. Коцюбинського. Вони частково паспортизовані (немає відомостей про виконавця) й іноді містять додаткову інформацію з приводу контексту виконання: «с. Лопатинцы Ямпольск у. Подольск. г. М. М. Коцюбинскій, въ 1891 г. – **Поютъ "на бурякахъ"**» [7, с. 129], «г. Винница Подольск. г. **Ярмарка**. М. М. Коцюбинскій» [7, с. 577]. Зразки не мають нотної частини, що, проте, є також особливістю колекцій інших записувачів у цьому виданні. Без рукопису «чорнового» запису важко сказати, чи пісні зафіксовано у процесі виконання, чи їх М. Коцюбинському надиктовували, однак, окремі доповнення у квадратних дужках, здійснені упорядником, можуть бути ознакою останнього [7, с. 335]. Пісні рясніють діалектизмами: *слаба* («хвора»), *спомыналы* («згадували»), *ходы* (у значенні «підійди»), *залляла* («залила»), *една* («одна»), *платком* («хусткою») та ін. – і це засвідчує увагу записувача до «живої» мови виконавця. Проте деякі лексеми подано мовою літературною: *варю*, *шкварю*, тоді як діалектні форми – *вару*, *шквару*. Окремі примітки, у яких зазначено відмінні рядки, вказують на можливу фіксацію варіантів [7, с. 325]. Серед записаних М. Коцюбинським пісні переважно родинно- та соціально-побутові: «Десь ты, лищино, въ печи не була…», «Я казала: купы сыто…», «Слаба ж я, слаба…», «Ой пыла я у недилю…», «У недилю моя мыла рано встала…», «Гарбузъ варю, гарбузъ печу…».

Крім власних зафіксованих зразків, М. Коцюбинський подав Б. Грінченкові і записи інших збирачів, котрим доручав фіксувати фольклор: «Цікавість до українського фольклору виявилася в тому, що

http://www.etnolog.org.ua

Коцюбинський і сам збирав пісні, й доручав збирати їх іншим особам, наприклад, сестрі Миколи Мельникова, яка, з доручення Коцюбинського, "із слів селян записувала народні пісні, казки, прислів'я тощо"» [1, с. 193]. Крім семи зразків, зафіксованих Л. Мельниковою [5, с. 23], до «Этнографических материалов…» (т. 3, 1899) увійшло 98 подільських весільних пісень у запису Андрія Дуляка (1877–1933). У запису того ж збирача у збірнику «Из уст народа» (1901) опубліковано два народні оповідання про Кармалюка з Лопатинець Ямпільського повіту (без зазначення прізвищ оповідачів). Обидва записи виявляють певні прогресивні тенденції, характерні і для записів М. Коцюбинського: паспортизація, прагнення точно відтворювати особливості говірки і мовлення оповідача: «А та баба, що дав **йій** Кармалюкъ тры гроши на **цьвашкы**, пишла до миста, купыла **цьвашкивъ** и йде назад тою самою дорогою, а **йійи** вже давно чека Кармалюкъ» [4, с. 303].

Важко сказати, наскільки 1891 року засади збирацької практики молодого (27-річного) М. Коцюбинського формувалися під впливом теж молодого (28-річного) Б. Грінченка, однак добре відомо, що пізніше, із 1899 року письменник багато листувався з молодшим, але досвідченішим у царині записування, В. Гнатюком, який надсилав йому новинки галицьких фольклорних видань. Крім того, «Коцюбинський цікавився збиранням етнографічних матеріялів: того ж таки 1902 року, в вересні, він просить Гнатюка надіслати інструкції і вказівки для збирачів етнографічного матеріялу, а в жовтні дякує йому за прислані етнографічні програми» [1, с. 196–197]. Ця сторінка розвитку методологічних принципів М. Коцюбинського-фольклориста вимагає окремого дослідження. Однак, щодо «подільського етапу» його фольклористичної діяльності можна визначити такі плідні тенденції у фіксуванні фольклору: паспортизація записаного (хоч і не докладна, але подекуди з певними вказівками на контекст виконання), прагнення фонетично точного відтворення мови виконавця, зазначення у примітках варіативності окремих пісенних рядків. М. Коцюбинський виявляв насамперед увагу до паремій, пісень та народних оповідань, що, очевидно, було зумовлене використанням зібраного матеріалу в ранніх творах «Андрій Соловійко…», «Ялинка», «Маленький грішник» та ін.

Отже, М. Коцюбинський, записуючи український фольклор Поділля, насамперед зосереджував увагу на піснях, прислів'ях і приказках, а також народних оповіданнях, що було пов'язано з його літературною творчістю. Фіксуючи зразки фольклору, письменник доволі докладно паспортизував їх, намагаючись досить точно відтворювати всі особливості говірки та мови самого виконавця. Це засвідчують не тільки опубліковані, а й рукописні матеріали записів. Пісні, що їх зафіксував М. Коцюбинський на Поділлі, містять додаткову інформацію щодо контексту їх виконання. Деякі примітки до пісенних зразків, де вказано на відмінні рядки в іншому виконанні, засвідчують можливість повторної фіксації від того самого виконавця або запису варіантів від інших носіїв фольклору.

Література

1. *Букатевич Н.* Український фольклор у творчості Коцюбинського / Назар Букатевич // *Коцюбинський М.* Збірка статей / за ред. О. Дорошевича. – Х. : Література і мистецтво, 1931. – Т. 1. – С. 191–223.

2. *Бучко Н. О.* З інтересів М. М. Коцюбинського до фольклору та етнографії / Н. О. Бучко // Народна творчість та етнографія. – 1959. – № 3. – С. 74–77.

3. *Грицюта М. С.* М. Коцюбинський і народна творчість / М. С. Грицюта. – К. : Видво АН УРСР, 1958. – 55 с.

4. Из уст народа: Малорусские рассказы, сказки и пр. / [Б. Д. Гринченко]. – Черниговъ, 1901. – VIII, 488 с.

5. *Козар Л.* Збирачі подільського фольклору – кореспонденти Бориса Грінченка / Лідія Козар // Подільський фольклор у збиранні та дослідженні: тези міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 105-й річниці з дня народження Г. Танцюри (Вінниця, 9 черв. 2006 р.) / М-во культури і туризму України, Держ. театрально-видовищна агенція [та ін.]. – Вінниця : Нова книга, 2006. – С. 21–29.

6. *Козуб С.* Фольклорні записи Коцюбинського / Сергій Козуб // *Коцюбинський М.* Збірка статей / за ред. О. Дорошевича. – Х. : Література і мистецтво, 1931. – Т. 1. – С. 272–285.

7. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях /

http://www.etnolog.org.ua

[собр. Б. Д. Гринченко]. – Чернигов, 1899. – Т. 3. Песни. – XXIV, 767 с.

Примітки

[1] Лист ямпільського справника засвідчує, що М. Коцюбинський, за яким наглядала поліція, прибув до Лопатинець 11 вересня 1891 року [ДАВО, ф. Д-220, од. зб. № 7, спр. 95, арк. 419].

[2] Цікаво, що такі варіанти в мовленні одного подільського оповідача фіксував і А. Димінський, який був стаціонарним записувачем фольклору Поділля, добре володів говіркою і літературною мовою не користувався (про це свідчить його епістолярна спадщина). Наприклад, зразок однієї казки [АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-дод. 5/507, арк. 1 зв.] містить і дієслова з твердими флексіями («выходыт**ъ**»), і дієслова, що мають м'які закінчення у третій особі однини теперішнього часу («прыиздыт**ь**»).

Скорочення

АНФРФ ІМФЕ – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ДАВО – Державний архів Вінницької області

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського